

Слов'янська єдність та геополітика

Сучасна слов'янська геополітика уходить своїм корінням в далеке історичне минуле. На протязі майже всього другого тисячоліття своєї політичної історії слов'янство здійснювало багатовікову політику балансування між двома великими цивілізаціями Заходу і Сходу, і відповідно до цього залишалося суб'єктом геополітики крупних держав.

Геополітичне місце слов'ян у європейському просторі, континентальній історії, аспекти їх консолідації були і залишаються об'єктом дослідження багатьох вчених. Спрощений аналіз існуючих славістичних праць дозволяє класифікувати славістику насамперед за національно-цивілізаційними школами, в основу останніх з достатньою теоретичною вагомістю лягає релігійний фактор С. Хантінгтона. При цьому, автор статті не збирається вульгаризувати історіософію відомого американця до рівня наукової аксіоми, але її певна науково-концептуальна гармонійність дозволяє говорити про можливість використання даної концепції для окреслення геополітичного статусу сьогоднішнього слов'янства з метою виявлення тенденції його існування на теренах європейського культурно-історичного типу. Хоча, на нашу думку пояснити складність і об'єктивність відцентрової сили деінтеграції слов'ян, спираючись на існування певного суспільного закону, досить важко.

Проблема законів у слов'янознавстві, як складової загального комплексу історичних дисциплін, належить до дискусійної теми. Це обумовлено насамперед тією обставиною, що слов'янознавство як наука має справу з такою специфічною сферою, як відносини у суспільстві. Суб'єктами суспільних відносин є люди, що належать до різних етносів і мають притаманні їм індивідуальні риси, вірування, цінності, переконання та ідеологію. Звідси досить важко окреслити ситуацію, при якій можлива регулярність повторення того чи іншого суспільного факту або події. Тому „формула” історичного минулого слов'ян, прогнозування шляхів їх

майбутнього, на нашу думку, не дозволяє говорити про „пряму закономірність” направленості політичних процесів у загальнослов’янському минулому і відповідно майбутньому. Доцільно сказати, що проблема закономірностей в історії залишається однією з найменш розроблених і дискусійних в гуманітарній науці. Розглядаючи закономірності в загальнослов’янській долі, необхідно сказати про їх існування у вигляді певних історичних тенденцій, зміст і характер прояву яких залежить від безлічі різноманітних факторів і чинників.

Майже на протязі всього другого тисячоліття своєї політичної історії слов’янство здійснювало багатовікову політику балансування між двома полюсами: організованою Західнохристиянською силою і стихійним Степом, який згодом став мусульманським світом. З огляду на рубіжність слов’янство одразу ж стало суб’єктом геополітики великих держав, що наповняли цивілізаційний зміст Заходу та Сходу.

Говорячи про існування багатовікового протистояння слов’янського заходу і сходу, згадка про релігійний фактор як єдине джерело геополітичної напруги виглядає досить упереджено. До міжцивілізаційної конфліктності слов’ян з кінця XVII ст. впевнено додався національний інтерес, який як категорія дипломатичної риторики міцно увійшов у дипломатичний словник з моменту підписання у 1648 року Вестфальської мирної угоди. Надалі принцип національності відобразився не тільки в теорії, але й став аргументом у практиці слов’янського державотворення. З цього моменту слов’янські дослідники визначають геополітичне місце слов’ян в Європі з позицій національного інтересу, додаючи при потребі до нього ідею слов’янської взаємності. На противагу цьому, романо-германська історіографія розглядала слов’янство як безперспективний об’єкт політики, минуле якого малоприваблююче для історичної науки, яке слід розглядати скоріше як фактор на геополітичному європейському просторі.

На протязі всього свого існування славістика тісно взаємодіяла з романо-германською історичною наукою, з якої вона черпала матеріал для дискусій та полеміки. Тому національна слов’янська історіографія своїм розвитком в багатьох випадках зобов’язана німецькій славістичній школі. Остання тривалий час

розвивалася в двох протилежних напрямках. До першого належали вчені, які своїми працями намагались довести, що німецька та слов'янська культура “протилежні один до одного, як сонце та тінь”[1]. В другому напрямку розвитку германо-романської славістичної історіографії панували Просвітництво, гуманізм, романтизм та об'єктивність, де наукова істина займала домінуюче становище над політичною кон'юнктурністю.

Цивілізаційна рубіжність слов'янства, існування двох історичних векторів орієнтації стали причиною маргіналізації слов'янської аристократії. Це проявилось в її германізації і русифікації: звідси постійні протиріччя між західнофілами і слов'янофілами, між радикалами і консерваторами відносно цивілізаційних і зовнішньополітичних орієнтирів слов'ян.

Кінець XVIII ст. - перша половина XIX ст. ознаменовані спробою подолати цивілізаційну слов'янську рубіжність. Стараннями маргінальної еліти була випещена ідея слов'янської культурної єдності з метою її інтродукції і актуалізації в суспільно-етнічне середовище, що відповідно могло стати гумусом для зрощування ідеї єдиного слов'янського політичного поля. Безперечно, поява цієї найважливішої ідеї була прямим наслідком зміни міжнародного статусу Росії і усвідомленням останньою свого нового зовнішньо-політичного значення. І тут майже не випадково на протязі XVIII ст. спостерігається еволюція суспільної думки від ізоляціоністської концепції “Москва-Третій Рим” до усвідомлення необхідності організувати спільні дії слов'янських етносів проти асиміляторської політики, що проводилася європейськими титульними етносами, або з метою побудови загального фронту проти іншоцивілізаційного півдня. Ця ідея єдності виявилася підходящою для імперської Росії в умовах нових геополітичних реалій першої половини XIX. Піднесення національної свідомості, яке спостерігалось на теренах різних європейських монархій, не могло не стати каталізатором для зростання інтересу з боку російського політичного і наукового бомонду до процесів становлення нових геополітичних реалій, а головне стало причиною переосмислення зовнішньополітичних задач різних слов'янських народів. Слов'янство, яке довгі роки „відсиджувалося за ґратами феодальних держав”, поступово втрачаючи

етнокультурну ідентичність, під тиском процесу „національності” відтворює не тільки власну національну ідею, але й намагається захистити себе щитом слов'янського національного руху і єдності, носієм останніх гіпотетично було багатомільйонне населення Євразії.

На жаль, в українській, російській та колишній радянській історіографіях залишається обмеженою кількість тематичних публікацій, документальних матеріалів з історії слов'янського національного руху XIX ст. і особливо тематичних збірок, які б не рекламували окремі моменти спільної культурної історії, а демонстрували б політичну практику ідеї слов'янської єдності.

Фактично до сих пір вагомим залишається матеріал, що міститься в академічних за змістом збірниках: “Документи до історії слов'янознавства у Росії (1850-1912 рр.)” та „Слов'янський архів” під редакцією С.О.Нікітіна. В них опубліковано досить об'ємне листування російських славістів, які цікавилися історією та культурою, проявами національного руху [2]. Правда, після ознайомлення з текстами цих видань та й змістом інших публікацій колишнього Радянського Союзу, сучасної Росії формується стереотип, що провідні діячі слов'янського руху XIX ст. нічим іншим не займалися, як тільки канюченням грошей у російських правлячих та наукових кіл для особистих і національно-культурних потреб. Можна стверджувати, що таким дещо тенденційним підбором документального матеріалу і надалі утверджується ідея про Російську імперію XIX ст. як “заступницю” слов'янства та його єдину фінансову опору. Факти засвідчують, що чисельні звернення слов'янських лідерів до російських представників за фінансовою підтримкою не завжди знаходили відгук. Достатньо пригадати той факт, що навіть Я.А.Смолеру, лідеру самого малого слов'янського етносу, під час другої поїздки в Росію не вдалося зібрати необхідні кошти для функціонування “Серболужицької матиці”[3].

Хоча необхідно зауважити, що слов'янська єдність, як можлива наукова проблема, а звідси і гносеологія реалій слов'янської багатовікової геополітики потребує свого наповнення, яке було б вільним від етнічно-патріотичного егоїзму та ідеологічної заангажованості. Певна джерельна база для розкриття теми

сконцентрована у декількох архівних та наукових установах України. По-перше, у Центральному державному історичному архіві України (ЦДІАУ) м. Києва. У ньому зберігається велика кількість архівних матеріалів, які можуть не тільки відкрити невідомі сторінки слов'янського минулого, але й дозволяє певним чином пролити світло на політику європейських імперій ХІХ ст. щодо слов'ян. Особливу цінність для дослідників представляють документи таких фондів ЦДІАК України, як “Канцелярія Києва”, “Канцелярія Київського відділу цензури” та “Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора”. У цих фондах зберігаються офіційні документи російських імперських державних установ, які проливають світло на політику імперії щодо слов'янства, зокрема, великий інтерес являє собою документальна колекція з генерал-губернаторського фонду, яка стосується революційних подій 1848-1849 рр. в Європі та консолідації слов'янства.

Надзвичайну цінність мають зібрані у фонді звернення та заяви з'їздів і зборів зарубіжних слов'ян за 1848 р., які надсилалися також і до Російської імперії. Ці документи демонструють (будь-то заклик до слов'ян вислати уповноважених на Празькій з'їзд чи звернення галицьких русинів-українців) багато спільного за змістом і основними вимогами з петиціями різних слов'янських народів тогочасного періоду [4]. Це, з-поміж іншого, ще раз засвідчує, що національне піднесення слов'ян, відбувалося не ізольовано, а в загальнослов'янському контексті.

Ціла низка неопрацьованих документів, надзвичайно важливих для славістики, знаходиться в “Інституті рукопису” Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. У фондах Інституту рукопису зберігаються ранні друківані видання, листування, щоденники, рукописні праці науковців і громадських діячів України, Росії та інших європейських держав. Окремі матеріали з фондів Інституту рукописів НБУ характеризують міжслов'янські взаємини напередодні революційних подій 1848-1849 років.

Аналіз окремих документів дозволяє говорити, що єдність слов'ян, їх відцентровість знаходила певне підживлення не тільки в політиці Австрії або Пруссії. На змістовну частину загального слов'янського руху особливо вплинула Російська імперія і її безпосередня участь в антинаполеонівських війнах і

європейських походах. Наполеонівські війни стали не тільки спробою побудувати загальноєвропейську монархічну державу з єдиною територією, правовим полем і валютою, а головне - стали каталізатором для національного піднесення для інших народів. Підсиленню думки про слов'янську братерську єдність сприяли і міжнародні відносини XVIII - початку XIX ст., в тому числі ідея рівноваги. Остання, як принцип міжнародних відносин і міжнародного права, проіснувала до 1815 р., коли поразка Наполеона і тимчасова перемога монархічних реставрацій були закріплені на Віденському конгресі в принципі „легітимізму”, який означав у даному випадку спробу переможців відновити феодальні порядки. „Легітимізм” як виправдання збройних інтервенцій європейських монархій з метою насадження феодальних порядків не міг зберегтися тривалий час, але істотно вплинув на практику міжслов'янської єдності (достаньо згадати Польське повстання 1830 року).

У цьому плані також для нас цікавими є два документи, які пов'язані з направленням видатним діячем слов'янського відродження В.Ганкою до Києва інформації щодо скликання Слов'янського з'їзду 1848 р. у Празі. 1 травня 1848 р. В.Ганка адресував О.Я.Стороженку заклик “Слов'яни, браття!”, а на звороті власноручно дописав: “Вельмишановний пане! ...У нас все було б гарно, але кляті німці! Жаль, що у Вас немає можливості, щоб дізнатися, якими беззаконними хитрощами вони бажають нас у своє безбожжя ... затягнути. Читайте постанову Франкфуртських ... самозванців... Ми не бажаємо єднання з цією великою Німеччиною. Ми-слов'яни і залишимося слов'янами до останньої краплі крові. Дуже було б нам приємно на нашому з'їзді побачити наших братів росіян. В.Ганка” [5]. У контексті загальноєвропейського революційного руху цей документ є цікавим тому, що його підписали 22 видатні вчені й політичні діячі слов'янського руху. Інформацію щодо листа через російського намісника в Польщі було доведено до відома російського царя. Дуже своєрідне, в дусі політики легітимізму, а не слов'янського патріотизму, рішення імператора від 15 (27) травня 1848 р. (досить оперативно, як на XIX ст. – Авт.) було викладено у відповіді намісника О.Я.Стороженку. Оригінал цього листа з наступним змістом зберігся у фондах НБУ: “Пану сенатору, Таємному раднику Стороженко. Государ імператор, внаслідок

всепідданішої моєї записки, з предмету отриманого Вашою величністю листа від В'ячеслава Ганки, Височайше наказує залишити цей лист без відповіді. Про що вважаю повідомити Ваше величність до обов'язкового виконання. Підпис. Намісник генерал фельдмаршал" [6].

Отже, до участі росіян у Слов'янському з'їзді та в загальнослов'янському русі, ініційованому зарубіжними лідерами слов'янського відродження, царський режим відносився досить прохолодно. Тим більше, коли слов'янський рух злився з революцією 1848-1849 рр., як це було, наприклад, під час травневих подій у Дрездені. Навпаки, як засвідчили подальші події, Росія виконала роль жандарма в придушенні національно-визвольної боротьби підневільних Австрійській імперії народів. З цього приводу, на нашу думку, цікавими будуть документи, в яких відображено діяльність слов'янських благочинних товариств [7]. Відомо, що на протязі багатьох років товариства підтримували тісні стосунки зі слов'янськими національно-культурними товариствами - "Матицями". В архівах України зібрана достатня кількість документів, присвячених діяльності національно-культурних об'єднань [8]. Як свідчать документи, уряд Російської імперії за допомогою фіскального апарату спостерігав за діяльністю слов'янських товариств з метою контролювати зміст їх діяльності [9].

Таким чином, головною подією XIX століття, яка зумовила піднесення культурно-національного руху слов'ян, була європейська революція 1848-1849 рр. Це був кульмінаційний пункт суспільно-політичних і соціально-економічних змін, глибинної перебудови колишньої феодально-станової системи суспільства та стратифікації його за принципами капіталізму, розгортання процесу становлення європейських націй та Новоевропейської цивілізації і формування консолідованих національно-державних утворень. З цього часу прискорився і процес практичного об'єднання етносів в рамках цілісної національної держави. Для відносно багаточисельної слов'янської маси революційні події 1848-1849 рр., безумовно, стали поштовхом до розуміння необхідності формувати ідею усамостійнення в рамках іноетнічної культури. Проте внаслідок революційних перетворень суспільства та системи влади, власного культурно-національного піднесення, ряд

слов'янських народів офіційно закріпили свої мовні та освітні права і практично вперше в історії співіснування з різними титульними етносами отримали гарантії реалізації етноправ та визнання етноспецифіки.

Подальша консолідація слов'ян була перервана рядом міжнародних і політичних факторів. Проблема слов'янської геостратегії не має простого економічного або політичного рішення, а являє собою наслідки системної кризи культурної національної ідентичності і скоріше демонструє нездатність сучасної політичної еліти здійснювати модернізацію власного культурно-історичного типу без сповідування ідеології мемезису. На нашу думку, загальне слов'янське минуле, слов'янська єдність загинули через егоїзм і „шкурні інтереси” правлячої еліти, яка не здатна була до безкорисного патріотизму і масово прислужувала або імперським монархіям, або тоталітарним ідеологіям.

На цьому фоні цивілізаційна і геополітична проблема України, однієї із самих великих слов'янських держав, полягає і в маргинальності російської і західної культури на теренах нашої держави. Цивілізаційний кордон, розлом, рубіжність України робить майже неможливим консолідацію суспільства на певній культурно-історичній традиції - західноєвропейській, або проросійській. Ця ж сама проблематика лежить в основі формування єдиного культурно-історичного коду. Фактично російська культура за довгі роки русифікації стала певним додатком до всієї української культури. Тому цивілізоване наближення українського народу до загальносвітових цінностей можливе не „курсом” штучного звуження російськомовного простору і демонстрації політичними дуелянтами „дешевої шароварщини”, а шляхом реального фінансування національно-культурних потреб українців на фоні прояву толерантності і поваги до всіх етнокультур та вмілій пропаганді високих стандартів європейської культури.

---

1. Schmid H.F., Trautmann R. Wesen und Aufgaben der deutschen Slavistik. Ein Programm. - Leipzig, 1927. - 147s.

2. Документы к истории славяноведения в России (1850-1912) / Ред.: Б.Д. Греков. - М., 1948. - С.27-28; 32; Також див.: Виноградов С.А. Документы о научных и культурных связях России с лужицкими сербами во второй половине XIX - начале XX в.в. // Славянский архив. Сборник статей и материалов /Ред.: С.А. Никитина. - М. : Из-во АН СССР, 1962. - 287 с.
3. Центральний державний історичний архів України у Львові. - Ф.309. - Оп 1. - Од. зб. 2299.
4. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАУ, м. Київ). Ф.442. Оп.798, спр153, арк. 216-218; “Записка від імені руського народу в Галичині”. Львов 31 липня 1848 р. // Там само. - Арк. 437-438; Воззвание богемских славян “Братья славяне”, присланное 8 мая 1848 г. в Киев пражским ученым Ганкой // Там само. - Спр. 154, арк. 242-243; Звернення русинів до “Німецьких братів” // Там само. - Арк. 440; Возвание “Slowianie, bracia!” присланное В.Ганкой А.Стороженко, напечатано на польском, чешском языках с припиской Ганки к Стороженко на одном из листов. 1 мая 1848 Прага // Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукописів. Ф.8. Од. зб. 2551-2554.
5. Возвание “Slowianie, bracia!”, присланное В.Ганкой А.Стороженко, напечатано на польском, чешском языках с припиской Ганки к Стороженко на одном из листов. 1мая 1848 Прага // Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукописів. - Ф.8. Коллекция университета св. Владимира. - Од. збер. 2551 - 2554. - 4 л.
6. Секретное предписание наместника в царстве Польском генерал - фельдмаршала Варшавскому сенатору и тайному советнику Стороженко А.Я. об оставлении без ответа письма В.Ганки. Оригинал 15/27 мая 1848 года // Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукописів.. - Ф.VIII. - Шифр 2561. - Л. 2.
7. Див. : Отчет Киевского славянского благотворительного общества за 1877 год от 22 января 1878 года // ЦДІА м. Київ. - Ф.442. Канцелярия Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернатора. - Оп. 56, - Од. зб. 80. - 36 л.
8. Учено-литературное общество “Галицко-Русская Матица” во Львове в историческое общество „Нестора - летописца” // Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукописів. - Ф.8. (Коллекция университета св. Владимира). - Од. зб. 3170 - 3171. - 3 л.; Бібліотека інституту “Оссолінеум” у Львові // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. - Ф.5. - Од. зб. 532.
9. Высочайшее утверждение правил, определяющих отношения к славянским благотворительным обществам. Год 1878. // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. - Од. зб. 80. - 42 л. - Ф.442.